

ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы
Отечественная история
History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2024. № 27 (1)

Редакция

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры (Алматы қ., Қазақстан)

E-mail: kabulzia@rambler.ru Тел.: +77014070164

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Редакциялық алқа

Аязан Бүркітбай Фелманұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Астана, Қазақстан) Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі Республикалық орталығының директоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Мемлекет тарихы институтының директоры (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Әжіғали Серік Ескендірұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі; Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Әлімбаев Нұрсан, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Вильмено Анне-Мари, антропология докторы, Лувен католик университетінің профессоры (Лувен, Бельгия); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, эксперименталды археология ғылыми-зерттеу лабораториясының ғылыми қызметкері, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Margulan Centre, «YMAI» Халықаралық ғылыми-зерттеу лабораториясының жетекшесі (Қазақстан – Украина); ORCID

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Қушқұмбаев Айболат Қайырсылаұлы, тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің аймақтану кафедрасының профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, антропология докторы, профессор (Сеул, Корея); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Оксфорд, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Археология докторы, профессор, "Биоархеология" ғылыми орталығының жетекшісі, Вильнюс университеті, Вильнюс қ., Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муминов Әшірбек Құрбанұлы, тарих ғылымдарының докторы, арабист, профессор, ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Стамбул, Түркия); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Мұқтар Әбілсейіт Қапизұлы, «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Оно Рюосуке, тарих ғылымдарының докторы, Васеда университетінің антропология (Токио, Жапония);

Отепова Гульфира Елубаевна, Тарих ғылымдарының докторы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры Павлодар қ., Қазақстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, археология ғылымдарының докторы, профессор, археология және тарих департаменті, Эксетер университеті (Эксетер, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Өмер Құл, әлеуметтік ғылымдар докторы, Стамбул университетінің профессоры (Стамбул, Түркия); ORCID

Петер Финке, PhD, Макс Планк атындағы Институтының профессоры, Цюрих университеті (Цюрих, Швейцария); Scopus Author ID: 55124700300

Садвокасова Закиш Төлеханқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Саидов Ильхомжон Мухиддинович, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Самарқан, Өзбекстан); ORCID

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Уяма Томохико, PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Саппоро, Жапония); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Жауапты редактор

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы

Ғылыми редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Әбікей Арман Мұратұлы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Копеева Сания Жуматайқызы

Редакция

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан). E-mail: kabulzia@rambler.ru; Scopus Author ID: 56195670100; ORCID.

Члены редакционной коллегии

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор, директор Института Истории государства РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Ажигали Серик Ескендерович, доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник, почетный заведующий отделом этнологии и антропологии Института Истории и этнологии (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Абусеитова Меруерт Хуатовна, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук РК; директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Аяган Буркитбай Гелманович, доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Астана, Казахстан); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Вильмено Анне-Мари, доктор антропологии, профессор Католического университета Лувен, (Бельгия, Лувен); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Исмагулов Оразак Исмагулович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, научный сотрудник Научно-исследовательской лаборатории экспериментальной археологии, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Margulan Centre, заведующая Международной научно-исследовательской лабораторией «YMAI» (Казахстан – Украина); ORCID

Кумеков Болат Еимухамбетович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК; директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Алматы) Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушкумбаев Айболат Кайрсылович, доктор исторических наук, главный научный сотрудник, профессор кафедры регионоведения Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, Сеул); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузайте-Матузевичюте, Гидре, Доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, г. Вильнюс, Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муктар Абильсеит Капизович, Директор РКП «Государственного историко-культурного музей-заповедник «Сарайшык», доктор исторических наук, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Муминов Аширбек Курбанович, доктор исторических наук, арабист, профессор; Консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Нурсан Алимбай, кандидат исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Омер Кул, доктор социальных наук, профессор Стамбульского университета; (Турция, Стамбул); ORCID

Оно Рюосуке, доктор исторических наук, антрополог Университет Васеда (Япония, Токио);

Отенова Гульфира Елубаевна, Доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А. Маргулана. г. Павлодар, Казахстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, доктор археологии, профессор департамента археологии и истории университета Эксетер (г. Эксетер, Великобритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Садвокасова Закиш Тулехановна, доктор исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Уяма Томоико, PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония, Саппоро); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300

Ответственный редактор

Муканова Гюльнар Кайроллиновна

Научные редакторы

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Абикей Арман Мурадович

Мурзаходжаев Куаныш

Технический секретарь

Копеева Сания Жуматаевна

Editorial Team

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan) E-mail: kabulzia@rambler.ru
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich, doctor of historical sciences, professor, director of the of the Institute of history of state of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Abusseitova Meruert Khuatovna, doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Republican information center for studies of the historical materials (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Alimbay Nursan, candidate of historical sciences, professor; chief researcher of the C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty). Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Ayagan G. Burkitbay, Professor of History, Deputy Director of the Institute of State History Institute of Republic of Kazakhstan, (Astana, Kazakhstan); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Azhigali Serik Yeskendirovich, doctor of historical sciences, professor, chief researcher, emeritus head of the department of ethnology and anthropology of the Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Ismagulov Orazak Ismagulovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, corresponding member of the Bologna Academy of sciences (Bologna, Italy), head of the physical anthropology laboratory of the National museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Krupa Tatiana Nikolaevna, Researcher at the Research Laboratory of Experimental Archaeology, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Margulan Centre, Head of the International Research Laboratory "YMAI" (Kazakhstan – Ukraine); ORCID

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Internal institute of Kypshak studies of the al-Farabi Kazakh national university, professor of Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Kushkumbayev Aibolat Kairslyamovich, doctor of historical sciences, chief researcher of the regional studies department of the Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Morrison Alexander, PhD, professor New College, Oxford (Great Britain, Oxford); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Motuzaitė-Matuzevičiute, Giedre, Professor (Archaeology), Full Professor, a head of Bioarchaeology Research Centre at Vilniaus Universitetas, Vilnius, Lithuania; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Muktar Abilseit Kapizovich, Director of the State Historical and Cultural Museum-preserve “Saraishyq” - Doctor of Historical Sciences, Professor; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Myong, Soon-ok, doctor of anthropology, associate professor (Republic of Korea, Seoul); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Muminov Ashirbek Kurbanovich, doctor of historical sciences, arabist, professor; consultant of the General director on organizational affairs OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Omer Cul, doctor of social sciences, professor of Istanbul university (Turkey, Istanbul); ORCID

Ono Ryosuke, PhD, anthropologist Waseda University (Japan, Tokyo);

Otepova Gulfira Elubayevna, Doctor of Historical Sciences, Professor Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Outram Alan, Doctor of archeology, professor, Department of Archaeology and History, University of Exeter (Exeter, UK); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Peter Finke, PhD, professor of the Max Planck institute, Zurich university (Switzerland, Zurich); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Sadvokassova Zakish Tleukhanovna, doctor of historical sciences, professor; chief researcher of the C.C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Uyama Tomohiko, PhD, professor of the Slavic-Eurasian researches Center of Hokkaido University (Japan, Sapporo); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Vuillemenot Anne-Marie, doctor of anthropology, professor of the Catholic university of Luven, (Belgium, Luven); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Executive Editor

Mukanova Gulnar

Scientific Editors

Kasymova Didar

Abikey Arman

Murzakhodzhayev Kuanysh

Technical secretary

Kopeyeva Saniya

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhу
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 2788-9718 (Online)
Vol. 27. Is. 1, pp. 34-47, 2024
Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.81.37.
https://doi.org/10.51943/2788-9718_2024_27_1_34-47

ҚАЗАҚ БИЛЕУШІЛЕРІ ТӘУЕКЕЛ МЕН ТҮРСЫН МҰХАММЕД ЖАРЛЫҚТАРЫН ДЕРЕКТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Зәуре Кеңесқызы Қартова¹, Болат Ешмұхамбетұлы Көмеков²,
Ерлан Ақылжанұлы Әлібай³

¹М. Қозыбаев атындағы СҚУ
(114-үй, М. Жұмабаев көш., 150000 Петропавл қ., Қазақстан)
«Рухани жаңғыру» әлеуметтік-гуманитарлық институтының директоры, тарих ғылымдарының кандидаты
 <https://orcid.org/0000-0001-5702-8838>. E-mail: kartov_m@mail.ru

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
(71-үй, әл-Фараби даңғылы, 050040 Алматы қ., Қазақстан)
Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, тарих ғылымдарының докторы
 <https://orcid.org/0000-0003-2832-6072>. E-mail: bkumek@mail.ru

³М. Қозыбаев атындағы СҚУ
(114-үй, М. Жұмабаев көш., 150000 Петропавл қ., Қазақстан)
Тарих және әлеуметтік ғылымдар кафедрасының аға оқытушысы, саясаттану магистрі,
 <https://orcid.org/0000-0002-3060-3502>. E-mail: alibai_88@mail.ru

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2024.
© Қартова З.К., Көмеков Б.Е., Әлібай Е.А., 2024.

Аңдатпа. *Kipicne.* XV–XVIII ғасырлардағы ортағасырлық мемлекеттердің жазба құжаттарын зерттеу өте өзект. Мұндай құжаттар ортағасырлық қоғамға тән көптеген құбылыстарды анықтауға, әртүрлі феодалдық институттардың пайда болуын зерттеуге көмектеседі. Себебі құжаттардың мәтіндерінде Қазақстан мен Орта Азиядағы әлеуметтік-экономикалық үдерістерді зерттеуге арналған материалдар көптеп сақталған. Зерттеу жұмысының негізгі мақсаты Орта Азия мемлекеттерінің хандары мен сұлтандарына тиесілі дереккөздерді анықтау болып табылады. Ұсынылып отырған ғылыми зерттеу жұмысының міндеттері – XV–XVIII ғасырлардағы қазақ билеушілері мен сұлтандары шығарған жарлықтар мен хаттарды жүйелеу, Ташкент және Түркістан қалаларының актілік дереккөздерді жеке қарастыру. Сондай-ақ, аталған құжаттардағы ұсынылған бірегей дереккөздердің формуляр бөліктерінің өзгертілуі мен олардың түпнұсқасына дипломатиялық талдау жасау арқылы анықталып, әр түрлі тілдерде жазылған XV–XVIII ғасырлардағы күрделі құжаттардың алуан түрлілігі талданады. Қазақстанның ортағасырлық оңтүстік қалаларда шығарылған тархандық жарлықтар, сойюргалдық және вакуфтік жарлықтар ғылыми-сыни тұрғыдан зерттелінеді,

жарлықтардың деректанулық маңызы белгіленеді. Зерттеудің *дереккөздік базасын* Орталық Азия мен Қазақстан хандықтарының актілік деректері, құжаттар мен материалдар жинақтары, зерттелуі жоспарланып отырған кезеңге жататын мұрағаттық материалдар құрайды. *Зерттеу деңгейі* көбінесе дереккөз базасы, ұсынылып отырған ақпараттық материалдың толықтығына байланысты.

Түйінді сөздер: Жарлықтар, жазбаша ортағасырлық дереккөздер, нишан, формуляр, Орта Азия билеушілері, деректанулық талдау

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «XV–XVIII ғасырлар кезеңіндегі Қазақ хандығы билеушілерінің баяндау құжаттарын текстологиялық зерттеу және деректанулық талдау» (тіркеу нөмірі AP19676930) гранттық қаржыландыру жобасын іске асыру шеңберінде дайындалған.

Дәйексөз үшін: Қартова З.К., Көмеков Б.Е., Әлібай Е.А. Қазақ билеушілері Тәуекел мен Тұрсын Мұхаммед жарлықтарын деректанулық зерттеу // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 1. Бб. 34-47. (Қаз.) DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_1_34-47

ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЯРЛЫКОВ КАЗАХСКИХ ПРАВИТЕЛЕЙ ТАВАКУЛА И ТУРСЫН МУХАММЕДА

Зауре Кенесовна Картова¹, Болат Ешмухамбетұлы Комаков²,
Ерлан Ақылжанұлы Әлібай³

¹СКУ им. М. Козыбаева

(д. 114, ул.М.Жумабаева, 150000 Петропавловск, Республика Казахстан)

Директор Социально-гуманитарного института «Рухани жаңғыру», кандидат исторических наук

 <https://orcid.org/0000-0001-5702-8838>. E-mail: kartov_m@mail.ru

²Казахский национальный университет имени Аль-Фараби

(д. 71, проспект аль-Фараби, 050040 Алматы, Республика Казахстан)

Директор Международного института кыпчаковедения, доктор исторических наук

 <https://orcid.org/0000-0003-2832-6072>. E-mail: bkumek@mail.ru

³СКУ им. М. Козыбаева

(д. 114, ул.М.Жумабаева, 150000 Петропавловск, Республика Казахстан)

Старший преподаватель кафедры истории и социальных наук, магистр политологии

 <https://orcid.org/0000-0002-3060-3502>. E-mail: alibai_88@mail.ru

Аннотация. *Введение.* Изучение письменных документов средневековых государств XV–XVIII веков *актуально*, такие документы помогают выявить многие явления, характерные для средневекового общества, изучить возникновение различных феодальных институтов, так как в текстах документов сохранилось большое количество материалов для изучения социально-экономических процессов в Казахстане и Средней Азии. Основной *целью* исследовательской работы является выявление источников, принадлежащих ханам и султанам государств Средней Азии. *Задачи* предлагаемой научно-исследовательской работы – систематизация указов и писем, изданных казахскими правителями и султанами XV–XVIII вв., отдельное рассмотрение актов источников городов Ташкента и Туркестана. Также анализируется большое разнообразие сложных документов XV–XVIII веков, написанных на разных языках, определяемых путем дипломатического анализа изменений формуляровых частей представленных уникальных источников в данных

документах и их оригиналов. Критическому анализу подвергаются тарханские указы, сююргальные и вакуфические указы, изданные в средневековых южных городах Казахстана, дается источниковедческий анализ указов. *Источниковую базу* исследования составляют акты ханств Центральной Азии и Казахстана, сборники документов и материалов, архивные материалы, относящиеся к планируемому периоду изучения. Уровень исследования во многом зависит от достоверности исходной базы, полноты представляемого информационного материала.

Ключевые слова: указы, письменные средневековые источники, нишан, формуляр, правители Средней Азии, источниковедческий анализ.

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта грантового финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Текстологическое исследование и источниковедческий анализ повествовательных документов правителей Казахского ханства периода XV–XVIII веков» (регистрационный номер AP19676930).

Для цитирования: Картова З.К., Комеков Б.Е., Әлібай Е.А. Г.Н. Источниковедческий анализ ярлыков казахских правителей Тавакула и Турсун Мухаммеда // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 1. С. 34-47. (Қаз.) DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_1_34-47

SOURCE ANALYSIS OF LABELS OF KAZAKH RULERS TAVAKKUL AND TURSUN MUHAMMAD

Zaure Kenesovna Kartova¹, Bolat Eshmukhambetuly Komekov², Erlan Akylzhanuly Alibai³

¹М. Kozybayev SKU

(114, 150000, M. Zhumabayev Str., 150000 Petropavlovsk, Republic of Kazakhstan)

Director of the Social and Humanitarian Institute “Rukhani Zhangyru”, candidate of Historical Sciences

 <https://orcid.org/0000-0001-5702-8838>. E-mail: kartov_m@mail.ru

²Al-Farabi Kazakh National University

(71, Al-Farabi Ave., 050040 Almaty, Kazakhstan)

Director of the International Institute of Kipchak Studies, Doctor of Historical Sciences

 <https://orcid.org/0000-0003-2832-6072>. E-mail: bkumek@mail.ru

³М. Kozybayev SKU

(114, 150000, M. Zhumabayev Str., 150000 Petropavlovsk, Republic of Kazakhstan)

Senior Lecturer of the Department of History and Social Sciences, master of Political Science

 <https://orcid.org/0000-0002-3060-3502>. E-mail: alibai_88@mail.ru

Abstract. *Introduction.* The study of written documents of medieval states of the XV–XVIII centuries is very relevant, such documents help to identify many phenomena characteristic of medieval society, to study the emergence of various feudal institutions, since a large number of materials for studying socio-economic processes in Kazakhstan and Central Asia have been preserved in the texts of documents. The main *purpose* of the research work is to identify sources belonging to the khans and sultans of the Central Asian states. The *objectives* of the proposed research work are the systematization of decrees and letters issued by Kazakh rulers and sultans of the XV–XVIII centuries, separate assessment of body of sources of Tashkent and Turkestan cities. It also analyzes a wide range of complex documents of the XV–XVIII centuries, written in different languages, determined by a diplomatic analysis of changes in the formulary parts of the unique sources presented in

these documents and their originals. The Tarkhan decrees, union and wakuf decrees issued in medieval southern cities of Kazakhstan are critically assessed, the significance of the decrees is established. The study is based on the act data of the khanates of Central Asia and Kazakhstan, collections of documents and materials, archival materials related to the period under research. The research quality depends on the reliability of the source base, the completeness of the information material presented.

Keywords: decrees, written medieval sources, nishan, formulary, rulers of Central Asia, source analysis.

Gratitude. The article was prepared within the framework of the grant financing project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan «Textual research and source analysis of narrative documents of the rulers of the Kazakh Khanate of the XV-XVIII centuries» (registration number AP19676930).

For citation: Kartova Z.K., Komekov B.E., Alibai E.A. Source analysis of labels of kazakh rulers Tavakkul and Tursun Muhammad // *Otan tarikhy*. 2024. Vol. 27. No. 1. Pp. 34-47. (In Kaz.) DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_1_34-47

Кіріспе. Қазіргі таңда отандық тарихнамада XV–XVIII ғасырлар кезеңінде жазылған ресми құжаттарды зерттеу мәселесі өзекті болып отыр. Қазақстан мен Орта Азия елдерінде Алтын Ордадан кейін пайда болған мемлекеттердің іс жүргізу тәжірибесінде Алтын Орданың құжаттамасымен сабақтастығы бар грамоталар, дипломатиялық хаттар, актілік деректері шығарылып тұрды. Оларды деректану және тарихнамалық тұрғыдан зерттеу бүгінгінің негізгі міндеті мен түркология ғылымдарын дамытудың маңызды алғышарттарының бірі.

Жазбаша автохтонды және түпнұсқалық құжаттар XV–XVIII ғасырлардағы ортағасырлық мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуде маңызды рөл атқарып, тарихнаманың негізгі дерегі болып табылады. Дереккөздер көшпелі қоғамның этносаяси тарихы, экономикасы мен рухани мәдениеті және Орта Азия мен Қазақстанның ортағасырлық мемлекеттерінің құрылымы туралы маңызды мәліметтер береді. XV–XVIII ғасырлар кезеңіндегі актілік және нарративті (баяндау) дереккөздері ортағасырлық мемлекеттердің дамуының экономикалық, мәдени, дипломатиялық және басқа аспектілерін зерттеуде ерекше құнды. Олар ортағасырлық қоғамға тән көптеген құбылыстарды ашады, әр түрлі феодалдық институттардың пайда болуынан бастап жойылып кетуге дейінгі тарихын зерттеуге көмектеседі. Құжаттарда Орта Азия мемлекеттерінің әлеуметтік-экономикалық процестерінің заңдылықтарын зерттеуге арналған бірқатар құнды материалдар сақталған.

Материалдар мен әдістер. Ғылыми мақаланы жазу барысында архив құжаттарына, жарияланған жазба деректеріне, баспасөз мәліметтеріне сүйендік. Деректердің негізін Мәскеудің орталық қалалық мұрағатынан, Ташкент қаласының орталық мұрағатынан алынған материалдар құрайды. Бұл ресми хаттамалар, баяндаулардан және тағы басқа құнды деректерден тұрады. Сонымен қатар, Жүнісбаев Ұлықбектің қазақ тіліне аударған «Әбулмұзаффар ғази Тәуекел Мұхаммед Баһадүр ханның шейх Ахмадқа шейх әл-Исламға бір күн-түн суын сыйға беруі туралы ең жоғарғы үкімі» құжаты, «Әбілғазы Мұхаммед Тәуекел Баһадүр хан Сұлтан Хожа Ахмет мазарына мутәуалли мен шайхлық қызметіне белгілі бір адамды (аты көрсетілмейді) тағайындау туралы жарлық» құжаты, «Әбулфатх Тәуекел Мұхаммед Баһадүр сұлтан Түркістан уәлайатының шайхул-ислам (деген мәртебесін) және қазылығына тағайындау туралы жарлық» құжаты, «Әбулғазы Тұрсын Мұхаммед Баһадүр хан Төлек шайхқа Сүйрі кентінің жартысын «дәрубаст» ретінде сыйға тартып, тәуелсіз тұрғыда Ортақ арығына қамқоршылық жасау туралы нышан (жарлық)» құжаты негізге алынып отыр. Аталған деректерді зерттеу барысында жинақтау, салыстыру,

талдау және қорыту сияқты жалпы ғылыми әдістер, сондай-ақ мәселелік-хронологиялық, тарихи-жүйелік секілді арнайы тарихи әдістер кешені қолданылған.

Талқылау. Деректану ғылымында «актілік дереккөздер», «нарративті құжаттар» деп аталатын дереккөздер ғылыми қызығушылық тудырады. XIX–XX ғасырлардағы тарихнамада актілерді сол уақыттағы тарихи оқиғалардың түпнұсқалығы мен қазіргі заманғы белгілері бар құжаттар ретінде қабылдайды. Белгілі деректанушы С.М. Каштановмұндай актілерді «тарихи түпнұсқалар» болып табылатын құжаттар, ал нарративті құжаттар «тарихи дәстүрлер» деп атап өткен (Каштанов, 1969: 136). «Акт» термині «аго» етістігінен бастау алады деп есептеген. Сондықтан автор «акт» ұғымын мәміле-шарттық сипаттағы және мазмұндағы дереккөздерге қолданады. С.М. Каштанов этимологиялық тұрғыдан құжат «акт» ұғымына қарағанда кеңірек екенін көрсетеді және актілерді «тарихи түпнұсқалар» мағынасында қолдануды ұсынады (Каштанов, 1969: 138).

Ал ғалым М.А. Усманов, «актілер» терминін «ресми актілік дереккөздері» анықтамасында қолданып, хан жарлықтары мен хаттарына қатысты пайдалануды ұсынады (Усманов, 1973: 18). Социологиялық тұрғыдан алғанда, құжаттардың қатарынан шарттық сипаттағы дереккөздерді бөлу қажеттілігі «құқықтық мәмілелер мен шарттар түрінде ресімделетін қатынастардың осындай топтарының қоғамдық және саяси байланыстар жүйесінде болу фактісіне» байланысты (Каштанов, 1962: 58). Шарттық құжаттарда, қандай белгілер болса да, негізгі мазмұны «дайын формулалардың жиынтығы, олардың әрқайсысы шарттың белгілі бір талабын білдіреді және құжаттан құжатқа қайталаанады (мысалы, тархандар босатылатын салықтар тізімі)» (Каштанов, 1962: 65–66). Қоғамдық өмірдің белгілі бір салаларында актілердің пайда болу себебі әлеуметтік-экономикалық және саяси құрылымның ерекшелігімен байланысты болды.

XX ғасырда ғана қалыптасқан келісім-шарттық құжат ретіндегі актінің неғұрлым салалы тұжырымдамасымен қатар, XVIII–XIX ғасырларда актілер барлық дереккөздер (заңнамалық, іс қағаздары және т.б. құжаттар) деп аталды, олар өз белгілері бойынша баяндау (нарративті) дереккөздерінен (шежірелер, жазбалар және т.б.) ерекшеленді.

Деректану ғылымында «актілік дереккөздері» термині заңнамалық құжаттардың кең аясына қатысты қолданылады. Көбінесе бұл белгілі бір құқықтық нормалар түрінде экономикалық немесе саяси мәмілелер, жеке немесе заңды тұлғалар мен мемлекет арасындағы, мемлекет және шіркеу, жеке тұлғалар арасындағы шарттар және т.б. мемлекеттік іс жүргізу материалдары басқару салалары бойынша және басқарушы мекемелердің иерархиясындағы құжаттар қозғалысының бағыты бойынша бөлінеді (жоғарыдан төмен; төменнен жоғары және көлденең жазықтықта). С.М. Каштанов атап өткендей, актілердің тарихи дереккөздердің ерекше түрі ретінде пайда болуының қажетті шарты келісімге келуші тараптардың болуы. Сонымен қатар, келісімшарттың өзі келісімшарт контрагенттерінің құқықтары тең болмаса, кез-келген жағдайда салыстыруға болатындығын көрсетеді (Каштанов, 1962: 70).

Осылайша, тарихнамада актілік дереккөздер ұғымы – бір жағынан, ол қандай да бір құқықтар беретін және осындай құқықтардың бар екендігінің дәлелі ретінде қызмет ететін құжаттарды білдірсе, екінші жағынан, бұл белгілі бір оқиға немесе процесс, жағдай және т.б. туралы ақпарат беретін іскерлік және қызметтік жазбалар болып табылады. Басқаша айтқанда, актілер қатарына заңнамалық құжаттардың міндеттерін орындайтын барлық мәтіндер жатады.

Құжаттардың жиынтығы уақыт өте келе өзгеретіндіктен, бұл терминнің бірыңғай анықтамасын жасау одан да қиын. Бұл жағдайда актілер жалпылама ұғымға айналады, олардың функциялары бойынша әр түрлі деректердің көптеген түрлерін біріктіреді. Сондықтан, қазіргі деректануда салалық мағынада актілер әдетте гетерогенді

құжаттардың бүкіл кешенін білдірмейді, тек мәміленің контрагенттері арасында, немесе автор мен адресат арасында белгілі бір құқықтық қатынастар орнататындарды ғана білдіреді. Актілерді заңдардан ажырату өте маңызды, әсіресе соңғылары көбінесе заң актілері деп аталады. Құқықтық нормаларды белгілейтін, тұжырымдайтын заңдардан айырмашылығы, актілер оларды ғана пайдаланады, актілермен бекітілген қатынастар қабылданған заңнамалық нормаларды бұзбауы керек (ескеретін жайт, заңдарда әдеттегі құқық нормалары белгіленбейді).

Зерттелетін кезеңге жер иеліктері бойынша даулар туралы, белгілі бір артықшылықтарды растау туралы мәліметтер, асыл тектердің шежіресі мен шығу тегі туралы мәліметтер бар мұрағат материалдары да жатады. Бұл материалдарға хан жарлықтары мен сұлтандық фирмандар кіреді, олардың бір бөлігі түпнұсқада, бір бөлігі жақын шет елдердің мұрағат қорларындағы көшірмелерде сақталған (Аксанов, 2017: 146).

А.Л. Кунның мұрағатындағы Шайбанидтер, Джанидтер, Маңғыттар мен Мингтер әулетінің билеушілері тарапынан немесе олардың атынан берілген ресми құжаттардың көшірмелерінің жалпы саны 10 бірлікті құрайды (Султонов, 2016: 90). Осы тарихи көшірмелердің мысалында қазақ хандарының жарлықтарына алдын ала талдау жүргізуге болады. Олардың қатарында Тәуекел ханның (1583–1598 жж.) және Тұрсын Мұхаммед ханның (1616–1628 жж.) жарияланған ресми хаттары жатады.

Осылайша, Тәуекел хан тұсында шығарылған құжаттар:

1. Әбілғазы Мұхаммед Тәуекел Баһадүр хан Сұлтан Хожа Ахмет мазарына мутәуалли мен шайхлық қызметіне белгілі бір адамды (аты көрсетілмейді) тағайындау туралы жарлығы. Құрбан 1006/1598 жылы шілде-тамыз айларында Ташкентте шығарылды. Бұл тарихи құжатта «(1) Ол (Алла) – бай. (2) Абулғазы Мұхаммед Тәуекел Баһадүр хан сөзіміз {Мұхаммед Тәуекел Баһадүр хан}. (3) Құрметті қамқор інілер мен қарындастарға (4) жоғары лауазымды бектер тақуасұңғыла кеңесші жақын уәзірлерге, жақсы (5) пікірлі топтар мен ұлық өнерлі ағаларға, хан сарайының патша іспетті орынбасарлары мен бақытқа бөленген (6) сарайдың сақшыларына, әсіресе Түркістан уәлаятының сейіт қожалары, машайықтар, әділ қазы мырзалар, ақсүйектер, (7) және жүз бегі он бегі, жолаушылар, әулиенің мазарының жанында тұратындар, үлкен-кіші түрік, тәжік қожайындары мен ру басылары, (8) қожаның диқаншылары мен шеттен көшіп келгендерге! Сеніміміз бен ықыласымыз әзірет тура жолға бастаушы әулиелердің темірқазығы, уәлайат тақуалығының айғағы 9) ... жоғары жоғары мәртебелі әзірет Әліден тарайтын сейіт қожалардың мақтанышы, міллет пен дінге және дүниеге тәртіп орнатуда 10) жоғары дәреже мен мәртебеге ие болғаны үшін әрқашан біздің көңіліміз, ойымыз мазардың жұмыстарының 11) жүруіне, гүлденуіне бұрылады. Сол себепті ғиаят, қамқорлық қылып Сұлтан Хожа Ахмет қаддаса сираһудың (Алла оның қәбірін жарық қылсын) 12) шайхлығымен мутәуалли (әулиенің қәбірінің қараушысы, шырақшысы) мен шайхлық кілемге отыру әділдігін даусыз бұл шайхқа лайық деп біліп 13) не нәрсе мазардың жұмыстарын жүргізу үшін нәзірден, саудадан қолға түссе жер, су баршасын парпарлап (теңестіріп) бөліп оның отбасына 14) берсін. Өз күн көрісіне жұмсап дұға қылсын. Және бір қандай да жұмыстар жиналып қалған болса келісіп 15) бірге жасассын. Одан (жұмыстардан) хабарсыз болып қалмасын. Имам, шырақшы, тазалықшы және азаншы етіп тағайындау мен 16) босату жоғарыда айтылған шайхтың ықтиярында екенін білсін. Қарсылық білдіріп бағынбастық қылмасын. Бұл бапта17) сылтау айтпасын. Үкімге қарсы шығушылық болмасын деп құрбан айында Ташкентте мөрмен белгі қойылды. 1006 жыл. 18) Үшбу хатты мақұлдап, растап мөрімізді бастық.» – деп жазылған. Аталған құжат Ташкент қаласында жарияланған. Сақтау орны: А.Л. Кун, 33 қор, ор. 1, 175 іс, 92 б. Түркі-шағатай тілінде жазылған көшірме, қазақ тіліне аударған Ұлықбек Жүнісбаев.

2. Әбулмұзаффар ғази Тәуекел Мұхаммед Баһадүр ханның шейх Ахмадқа шейх әл-Исламға бір күн-түн суын сыйға беруі туралы ең жоғарғы үкімі (нишан). Шығарылған жылы 1014/1605 ж., шығарылған жері: Ясы (Түркістан) қаласы.

3. Әбулфатх Тәуекел Мұхаммед Баһадүр сұлтан Түркістан уәлайатының шайхул-ислам (деген мәртебесін) және қазылығына тағайындау туралы жарлығы. Шығарылған күні мен орны көрсетілмеген (Муминов, 2017:216).

Сонымен қатар, тағы екі жарлық қазақ билеушісі Тұрсын Мұхаммед ханға тиесілі. Тұрсын ханның шығу тегі қазіргі тарих ғылымында әлі толық қарастырылмаған. Орыс деректерінде оны Есім ханның ағасы деп атайды. «Бахр ал асрар» дереккөзінде ол Жәлім сұлтанның үшінші ұлы деп аталады, оның екі ұлы 1580 жылы Баба сұлтанның қолынан қаза тапты (Қазақ хандары, 2015:48).

Оның билік еткен кезеңіне қатысты екі нишан (жарлық) бар:

1. Әбілғазиз сұлтан Тұрсын Мұхаммед Баһадүр хан Төлек шайхқа Сүйрі ауылының (кентінің) жартысын «дәрубаст» ретінде сыйға тартып, тәуелсіз тұрғыда Ортақ арығына қамқоршылық жасау туралы нишаны (жарлық). Бұл тарихи құжатта «1) Ол (Алла) – бай. 2) Әбулғазиз Тұрсын Мұхаммед Баһадүр хан сөзіміз: {Тұрсын Мұхаммед Баһадүр хан} 3) Құрметті жеңіс туын көтерген інілер мен ақ сауытты бақытты перзенттерге, 4) мемлекеттің мызғымас, берікөзегі мен жетік, терең ойлы парасатты уәзірлерге, 5) әсіресе Түркістан уәлайатының мәртебелі мырзалары мен исламның қазылары, құрметті машайықтары, тұрғындар арасындағы ғалымдар мен билеушілер 6) усул мен мырзалар, ақсүйектер, қожайындар, жүз бегі, он бегілер мен барша үлкен-кіші диқандар мен шеттен көшіп келгендерге! 7) Әрқашан біздің ойымыз бұрыннан дұғағөй, ертеңгі тілекші оларға құрмет қылуға және тәрбиесіне 8) мойынсұнуға бағытталған. Сол себепті ұлы, құрметті машайықтардың нәтижесі, қасиетті әулиелердің тұқымы Төлек шайх ата атасынан 9) бұл мәртебелі, текті әулет дұғағөй болып, өзі тақи тілек-дұғалары қабыл болып, 10) чубин (1.ағаш; 2. тырна) таптырғаны үшін біз тақи инаят және ілтипат дәрежесінде көріп, Сүйрі кентінің 11) жартысын уәләяттың панасы Асад шайх пен марқұм дүниеден өткен Момын шайхтың нұсқауы бойынша «дәрубаст» ретінде сыйға 12) тартып, тәуелсіз тұрғыда Ортақ арығына қамқоршылық етуін мақұлдадық. Бұл нышан (етілген жарлық) 13) жоғарыда айтылған кентті жоғарыда айтылған Төлек шайхқа жартысын «дәрубаст» етілгенін біліп, соның серіктерінен, диханшыларынан өзге 14) шайхтар кіріспесін, араласып қиындық тудырмасын, кедергі келтірмесін. Ол кенттің барша егіншілері мен диханшылары 15) белгілі бір бекітілген малдарының жартысының кіріс-шығысы, барлық мақсат, амал-әрекеттері не болып не қойып жатқаны жөнінде оған 16) жауап берсін. Бүгіп, жасырып қалмасын. Ортақ арығында бұрын диқаншылық қылған 17) шайхтар қазір де егіншілік қылып жүрген болса, түскен өнімдері турасында жоғарыда айтылған шайқа баяндап отыруды міндет деп білсін. 18) Үкімге қарсы келмесін. Жылда жаңа нышан, жаңадан бұйрық, жарлық талап етпесін деп мөр қойылды. 19) 1033 жылы Жумаду әс-сәни айында жазылды. 20) Үшбу хатты растау үшін салыстырдық. Мөрімізді бастық. {Әбулғазиз Тұрсын Мұхаммед Баһадүр хан} {Оның (Алланың) құлы Мұхаммед. Қайтыс болған жылы (?) Мөр: 1) Молла ШерМұхаммед мың басы бин Моллабай Мұхаммед, 1288. 2) Құл Ахмет Қожа ағлам ибн ХалМұхаммед шайх азиздер, 1282.» – деп жазылған. Шығарылған күні 1034/1624-1625 жыл. Сақтау орны: А.Л. Кун, 33 қор, ор. 1, 175 іс, 86 б. Түркі-шағатай тілінде жазылған көшірме, қазақ тіліне аударған Ұлықбек Жүнісбаев.

2. Әбілғазиз сұлтан Тұрсын Мұхаммед Баһадүр хан Камал ад-дин Асад шейх пен Мумин шейхті шейх әл-Ислам және Ахмед Ясауи мазарының сенімді өкілі қызметіне тағайындау туралы нишаны. Шығарылған күні: 1033 жылғы сафар айы,

1623 жылғы қараша-желтоқсан. Шығарылған жері: Ясы (Түркістан) қаласы (Муминов, 2017: 216).

Сонымен, XVI–XVII ғасырлардағы қазақ хандарының іс жүргізу жүйесі мен заңнамалық актілерді рәсімдеу дәстүрлері Орта Азия хандарының кеңесіне өте жақын болды. У.А. Султоновтың айтуынша, тарихи фактілердің аздығына байланысты алғашқы Керей хан, Бұрындық хан және басқа хандардың кеңесінің шығарылған жазбаша дереккөздері әлі белгісіз. Егер XVI–XVII ғасырлардың соңы туралы айтатын болсақ, онда Шайбанидтер мен Қазақ хандығы арасында өте ұқсас, тіпті бірдей дәстүрлер мен заң актілерін рәсімдеу бар екенін айтуға болады (Султонов, 2016: 91–92).

Оңтүстік Қазақстан қалаларына берілген грамоталардың түпнұсқалары мен көшірмелері Ташкент, Түркістан, Қазан және Санкт-Петербургтің жеке және мемлекеттік архивтерінде сақтаулы. Бұл құжаттар тарих ғылымына белгісіз болғандықтан, жазбаша дереккөздерді анықтау, тіркеу, жинақтау жұмыстары ерекше өзекті болып отыр. Қазақ билеушілерінің ресми құжаттарының түпнұсқалығы мен автохтондылығын анықтау – әлемдік мәдени мұраны сақтау аясында да ерекше маңызға ие болмақ (Nasan, 2014: 439). Осылайша, ғылымға белгілі және ғылыми айналымға енгізілген, сондай-ақ әлі табылмаған, бірақ таяу шет мемлекеттердің мұрағаттарында сақталған құжаттарды біртұтас топқа жүйелеу қажет.

Зерттелетін дереккөздер кешеніне «эпистолярлық мұра» анықтамасы қолданылады. М.А. Усманов, Р.Ю. Почекаев жазбаларында акт көздері латыннан аударылғанда *actum est* – «жасалды», «мәмілелік немесе шарттық сипаттағы құжаттар» деп аударылған (Почекаев, 2019). Сонымен бірге, келтірілген дереккөздер кешені шартты түрде «нарративті құжаттар» ұғымына біріктірілуі керек, ол латын тілінен «*pagare*» – «айту», «әңгімелеу» деп аударылады.

Құжаттардың жаңа дереккөздік базасын анықтау іс жүргізудің ерекшеліктері мен сипатын ашып, ортағасырлық кезеңдегі қалалар мен билеушілер арасындағы қатынастардың тарихи көрінісін толықтыра алады. Бұл құжаттар ғылыми айналымға енгізіле бастағанымен, олардың формулярдың құрамдас бөліктерін зерттеуі мен әдіснамалық деңгейде жүйелеу жүргізілмеген. Алдағы уақытта Қазақ хандығының және көршілес ортағасырлық мемлекеттердің билеушілерінің дереккөздер жинағын анықтау және толықтыру бойынша жүйелі жұмыс жоспарланып отыр. Сондай-ақ, тарихи дереккөздердің мәтіндік сипаттамасы және осы құжаттардың авторлары туралы тарихи-өмірбаяндық зерттеулер жүргізілуі керек (Karibaev, 2019:30).

XV–XVIII ғасырлардағы қазақ хандары жазған ресми құжаттар құрамының алуан түрлілігі мен күрделілігі терең ғылыми-сыни және кешенді зерттеуді талап етеді. Жаңа тарих тұрғысынан процестер мен жаңа оқиғалар ашылатын зерттеулер қажет. Бұл арқылы бізге белгілі фактілер басқа тұрғыдан көрінеді, жаңа қырлармен ашылады, бұрын байқалмаған аспектілер анықталады, тарих жаңаша жазылады.

Сонымен қатар, қазіргі уақытта тарих ғылымында қазақ хандарына тиесілі құжаттарды бірыңғай деректану кешеніне келтіру бойынша жалпылама еңбектер жоқ. Мәтіндердегі материалдарға және формулярлардың бөліктерінің өзгеруіне негізделген осы бірегей көздердің құрылымын ашатын (дипломатиялық талдау) жұмыстар да жеткіліксіз. Осыған байланысты барлық қолда бар құжаттарды алға тарта отырып, тарихи-деректанулық зерттеу жүргізу және тарих ғылымында «нарративті құжаттар» және «эпистолярлық мұра» деп аталатын орта ғасырлардағы дереккөздерді зерттеуге және деректанулық талдауға байланысты бірқатар мәселелерді шешуге ықпал ету қажеттілігі туындады.

Актілік және баяндау құжаттарының ғылыми дамуы XV–XVIII ғасырлардағы ғылыми айналымға енгізілген дереккөздердің салыстырмалы түрде аздығымен, олардың дұрыс сақталмауымен, теориялық және практикалық мәселелердің

дамымауымен, дереккөздердің жеткілікті түрде бағаланбауымен байланысты. Олар автохтонды және шынайы сипатқа ие болса да, дереккөздер әлі де толық зерттелмеген. Бұл жазба құжаттардың маңыздылығын бағалау қиын, себебі олар зерттелген дәуірдің тарихи фактілерін жандандырады және белгілі бір оқиғаларды шынайы түрде баяндайды.

Әр дәуірде сол уақыттың әлеуметтік ерекшеліктерін көрсететін жазбаша құжаттары болады. Қазіргі заманғы деректану ғылымында XV–XVIII ғасырлардағы жазбаша түркі тілдес түпнұсқалық дереккөздер бойынша көптеген түрлерін бөліп көрсететін кешенді тарихи деректанулық зерттеулер жоқ. Көшпелі қоғамның әлеуметтік және экономикалық үдерістерін тарихи реконструкциялау мақсатында бір ғана баяндау құжаттарын пайдалану жеткіліксіз, өйткені көбінесе дереккөздер жазбаша мәдениеттің объектілері ретінде текстология мен палеография тұрғысынан ғана зерттелді. Осыған орай, Орта Азия билеушілері мен сұлтандарының жазба дереккөздері іс жүзінде толық зерттелмеген, сондай-ақ ортағасырлық тарихтың әртүрлі аспектілерін көрсететін мәселелерді анықтау үшін толық пайдаланбаған екені анық (Почукаев, 2019).

Қазақстанда осы мәселе бойынша арнайы мамандандырылған жалғыз зерттеу жұмысы белгілі ғалым И.В. Ерофееваның ғылыми монографиясы болып табылады. Автор жариялаған материалдар жинағы 811 аудармадан және қазақ хандары мен сұлтандарының Ресей империясы мен көршілес Шығыс мемлекеттерінің монархтары мен шенеуніктеріне жазған хаттарының 250 факсимилерінен тұрады. Хаттар – 1675 жылдан 1821 жылға дейінгі хронологиялық кезеңді қамтиды және де барлық дереккөздер «хаттар» деп аталып, эпистолярлық жанрға жатқызылған (Ерофеева, 2014: 6).

И.В. Ерофееваның айтуынша, эпистолярлық мұра дегеніміз – белгілі бір ресми немесе жеке тұлғалар арасында белгілі бір құқықтық, саяси, іскерлік және басқа қатынастарды орнату міндетін атқарған ресми және жеке тектегі сыртқы нысаны мен шартты формулярына ұқсас құжаттар кешені (Ерофеева, 2014: 15).

Жинақта XV–XVIII ғасыр кезеңіне жататын көптеген құжаттар бар. Олардың ішінде қазақ ханы Тәуекелдің інісі Сұлтан Ораз Мұхаммедтің (1583–1598 жж.) орыс патшасы Федор Иоанновичке 1594 және 1595 жылдарға жазған екі ресми жолдауын атауға болады. Екінші Тәуке ханның (1672–1715 жылдары шамамен) II Петр мен V-ші Иванға жазған жеті дипломатиялық хаттары, сондай-ақ оның Тобольск воеводасы А.Ф. Нарышкинге 1687 және 1691–1693 жж. жазған хаттары. Қайып сұлтан мен Абылай сұлтанның А.Ф. Нарышкинге 1692 жылғы 20 қарашадағы жеті хаты, Қайып сұлтанның (кейінірек хан болған) Петр I-ге, Сібір губернаторы М.П. Гагарин мен Қазан губернаторы П.С. Салтыковқа 1712 жылы, 1715–1718 жылдары жазылған жеті хаты жарияланған. Әбілқайыр ханның 1715 және 1718 жылдардағы орыс патшасы мен Сібір губернаторына жазған үш хаты жинақта жарық көрген. Сұлтан Булхаирдің інісі (1730 жылдың аяғында қайтыс болған) Петр I-ге жазған хаты мен 1718 жылдың 10 қазанында Тобольск қаласынан алынған тағы бір хаты XV–XVIII ғасыр кезеңіне жататын құжаттар қатарын толықтырады (Ерофеева, 2014: 16–17). Осы 21 құжаттың барлығы дипломатиялық хаттар – «битиктер» түріне жатады және олар Ресей Федерациясының мұрағаттарында сақталған. Олар Ресей империясының құрамына кіргенге дейін Орталық Азия мемлекеттері мен Ресейдің дипломатиялық қатынастары туралы бірегей тарихи мәліметтерді қамтиды.

И.В. Ерофеева осы жазбаша дереккөздерді жинақтағанымен, жүйелеу міндетін алға қоймаған. Сонымен қатар, неғұрлым егжей-тегжейлі және сапалы талдау үшін дереккөздерді жіктеу, оларды саралап, түрлеріне қарай бөлу бойынша зерттеу

жұмыстарын жүргізу қажет. Бұл шынайы ақпарат алуға және осы бірегей дереккөздерді одан әрі тарихи зерттеулерде толық пайдалануға жол ашады.

Айта кету керек, Орта Азиялық билеушілер мен қазақ хандарының нарративті (баяндау) құжаттарының ішінде дипломатиялық хаттар мен жарлықтар жақсы сақталған және деректанулық тұрғыдан жақсы зерттелінген. Мәселен, Н. Базылхан мен Ө. Тұяқбаевтың «Далалық мемлекеттік дипломатияның ресми құжаттары: жарлықтар, хаттар, елшілік белгілері» (XIII–XVIII ғғ.) (мәтін транскрипциясы, ғылыми аудармалар мен түсініктемелер, көрсеткіштері) атты монографиясында дипломатиялық хаттарды арнайы текстологиялық зерттеуі, олардың лингвистикалық талдауы жасалған (Базылхан, Тұяқбаев, 2016). Ғұндар империясынан бастап көшпелі мемлекеттер билеушілерінің дипломатиялық хат-хабарларының құжаттары ғана зерттелгендіктен, өкінішке орай монографияда барлық баяндау және актілік құжаттарының толық жүйесі көрсетілмеген.

XVIII–XIX ғасырларда билік құрған Қазақ хандарының, сұлтандар мен старшиналардың дипломатиялық хат алмасуы бойынша құжаттардың үлкен кешенін К.Ш. Хафизова да ашты (Хафизова, 2019: 5). Автордың дереккөздерінде жазбаша мәдениет пен іс жүргізу дәстүрлері туралы маңызды мәліметтер көп. Қазіргі уақытта отандық тарихнамада бұл қарастырылып отырған құжаттар кешені бойынша деректанулық зерттеулердің бірі болып отыр.

Жазбаша ресми дереккөздер кешенін (грамоталар, жарлықтар, дипломатиялық хаттар) талдау XV ғасырдан бастап ерте кезеңдегі қазақ билеушілеріне тиесілі құжаттарды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Ғылыми басылымдарда осы дереккөздер туралы нақты ақпарат бар (Абусейтова, Баранова, 2001: 426). Мәселен, жоғарғы билеушінің атынан Сығанақ билеушісі Есенкелдің 1587 жылғы құжатының факсимилесі жарияланды (Қазақстан тарихы, 1998: 58). В.В. Бартольд зерттеген, кейінірек В.П. Юдин егжей-тегжейлі зерттеген «1543–1544 жылдары берілген Сығанақ қаласына қази лауазымына тағайындау туралы» жарлық та қазақ хандарына тиелісі деген тұжырым бар. Сондай-ақ, В.П. Юдин 1634 жылы Убайдаллах ханның атынан шыққан «Сығанақ грамоталарының» төртінші жарлығы жергілікті қазақ билеушісіне де қатысты деп болжады (МИКХ, 1969: 308).

Жоғарыда аталғандай, 1872 жылы Түркістандағы патша әкімшілігінің жергілікті шенеунігі А.Л. Кун жеке мұрағатындағы Шайбанидтер, Джанидтер, Маңғыттар мен Мингтер әулетінің билеушілері тарапынан немесе олардың атынан берілген түпнұсқаларынан алынған дереккөздердің көшірмелері жарияланды. Бұл құжаттардың көшірмелерінің жалпы саны 10 бірлікті құрайды (Султонов, 2016: 90). Осы тарихи көшірмелердің мысалында қазақ хандарының жарлықтарына алдын ала талдау жүргізуге болады. Олардың қатарында жарияланған Тәуекел ханның (1583–1598 жж.) және Тұрсын Мұхаммед ханның (1616–1628 жж.) ресми хаттары да қызығушылық тудырады. У.А. Султоновтың айтуынша, бұл көшірмелердің түпнұсқалары Сырдария аумағындағы қорларда Ахмет Ясауи ұрпағы Насраллах қажының қолындағы жеке коллекцияда сақталған (Султонов, 2016: 92). Ол отаршыл билікке оның ата-бабаларын Түркістан қаласының Шайх әл-Ислам қызметіне тағайындау туралы жолданған 18 хат ұсынды. Олардың арасында Тәуекел ханның 1006/1597–1598 және 1014/1605–1606 жылдардағы грамоталары болды. Тәуекел хан мен Тұрсын-Мұхаммед ханның бұл құжаттарын алғашқы зерттеу жұмыстары А.К. Муминов, Б.Е. Көмеков, У.А. Султоновтың «Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің тарихи құжаттар кешенін зерттеу» кезінде іске асырылды (Муминов және т.б. 2017: 9).

Қорытынды. Қазақ хандары мен сұлтандары шығарған автохтонды және шынайы түпнұсқалы дереккөздері мұқият және толық зерделеу қажет. Бастапқы кезеңде деректану және ғылыми зерттеу жұмыстары аталған зерттеуді толыққанды

ашпауы мүмкін, тіпті ақпараттың жинақталуына ықпал етіп, сапалы жаңа тарихи зерттеулердің алғышарттарын құрайтыны анық. Бұл құжаттар кешені дипломатия, шежіре, просопография, сфрагистика, топонимика және ономастика салалары бойынша құнды дереккөз болып табылады. Табылған бұл құжаттар қолжазбалар мен тарихи құжаттардың коллекциясын толықтырып, анықтамалықтарға енгізіледі. Бұл кезеңдегі қолда бар мұрағатты жүйелеу, құжаттарды сыртқы және ішкі (мәтіндік) белгілері бойынша жіктеу және топтастыру қажет.

Жоғарыда айтылған құжаттарды жүйелеу мен жіктеу, біріншіден, көлемді мұрағатты жинақтауға мүмкіндік береді, екіншіден, барлық тарихи мәліметтерді түпнұсқалық құжаттар арқылы білу үшін маңызды. Сондықтан да теориялық классификация формальды-типологиялық белгілерге сәйкес тұтастай алғанда деректану жұмыстары үшін өте маңызды болмақ.

Қазақ билеушілері шығарған жарлықтарын деректанулық талдау нәтижесінде мынадай қорытындылар жасалды:

1. Жазба деректерді археографиялық тұрғыдан зерттеп төмендегідей қорытынды жасауға болады: 5 жарлық (нишан) актілік дереккөздер қатарына жатады, XVI–XVII ғасырлардағы Қазақ хандығының тарихымен тікелей байланысты;

2. Қазақ хандары Тәуекел мен Тұрсын Мұхаммед шығарған барлық жарлықтар (нишандар) көшірме түрінде берілген, өкінішке орай түпнұсқалары сақталмаған;

3. 4 ресми құжат қазақ тіліне алғаш рет аударылды, 1 ресми құжат түрік-шағатай тілінде ұсынылды;

4. Белгілі жарлықтар шығарылған қалалары бойынша бөлінеді және Түркістан (Ясы) қаласына қатысты – 3 жарлық, 1 жарлықтың шығарылған қаласы белгісіз, Ташкент қаласында – 1 жарлық шығарылған;

5. Олардың орындалу уақыты бойынша – 1 жарлықтың шығарылған күні мен орны туралы мәліметтер жоқ, 1 жарлық XVI ғасырда, 3 жарлық XVII ғасырда жазылған;

6. XVI–XVII ғасырлар кезеңіндегі жазылған актілік деректерді типтік жіктелуі бойынша: шығарылған 5 жарлықтың – біреуі меншікті жарлықтарының сойырғал түріне, біреуі жеңілдік түріне (күнделікті суды беру туралы) және үшеуі қызметіне байланысты жеңілдіктер беру (льготные) жарлықтар түріне жатады. Бір жарлық күнделікті суды пайдалану құқығын қамтамасыз етеді және негізінен жеңілдіктер беретін құжат болып табылады. Бірақ олардың мазмұнында тархандық белгілердің аралас элементтерін байқауға болады: салықтар мен алымдардан босату, жерді сыйлыққа беру т.б.

7. Бұл кезеңдегі қазақ хандарының заң актілері «жарлық», «нишан», «парванча» терминдерімен белгіленді. Нишан мұндай құжаттардың кең тараған атауы ретінде екі түрге бөлінді: «ең үлкен нишан» (нишан-и али) және «қарапайым нишан». Нишан заң шығару актісі ретінде Алтын Орда, Шейбанид және Қырым хандықтарында да кең тараған (Муминов және т.б. 2017: 216).

Мәселен, Алтын Орда және Алтын Ордан кейінгі мемлекеттердің кеңселерінде нишанның әртүрлі дәрежелері енгізілген, алтун нишан (алтын нишан), ал нишан (қызыл, қызыл нишан), көк нишан (көк нишан) қолданылған. Шейбанидтер мен қазақ хандарының сарайында түрлі-түсті, негізінен қызыл және көк түсті мөрлер мен таңбалардың қолданылғанын байқауға болады. Кейде жарлықтарды қара сиямен жасалған тухра болатын.

Бұрынғы зерттеулерде жарлықтардың жіктелуі аймақтық контексте жүргізілсе, енді жаңадан ашылған құжаттардың топтамаларын анықтау және олардың ұқсас белгілермен ұқсастығын дәлелдеу, көшпелілер өркениетіне байланысты жазба құжаттарды анықтау қажет.

Түпнұсқа және автохтонды дереккөздерді зерделеудің жаңа тәсілі қазақ халқының қалыптасу кезеңіне жататын әлеуметтік-экономикалық процестер мен оқиғалардың біртұтас тарихи суретін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ғылыми зерттеу жұмысының нәтижелері шетелдік және отандық тарихнаманы жаңа да фактілермен толықтырады. Қазақ хандығы мен Орта Азия мемлекеттерінің ортағасырлық тарихының зерттелмеген беттерін ашуға мұрындық болады. Жаңа дереккөз қорын анықтау орта ғасырлардағы іс жүргізудің ерекшеліктері мен сипатын аша алады, сонымен қатар ортағасырлық кезеңдегі қалалар мен билеушілер арасындағы қатынастардың тарихи бейнесін толықтыра алады. Бұл құжаттар ғылыми айналымға енгізіле бастады, бірақ олардың деректанулық зерттеуі әдістемелік деңгейде жүзеге асырылмады. Алдағы уақытта Алтын Орданың хан жарлықтарына ұқсас Қазақстан мен Орта Азияның жазба дереккөздерін анықтау және толықтыру бойынша жүйелі жұмыс жоспарлануда.

Дереккөздер

Абусейтова, Баранова, 2001 — *Абусейтова М.Х., Баранова Ю.Г.* Письменные источники по истории и культуре Казахстана и Центральной Азии в XV–XVIII вв.: (библиогр. обзоры). Алматы: Дайк-Пресс, 2001. 426 с.

Ерофеева, 2014 — *Ерофеева И.В.* Том I. Письма казахских правителей. 1675–1780 гг. Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675–1821 годов. Алматы: «АБДИ Компани», 2014. 690 с.

Әбусейітова, Дүйсенов, Каримова, 2020 — *Әбусейітова М.Қ., Дүйсенов Б.Д., Каримова З.К. т.б.* Қазақстанның ортағасыр тарихы хрестоматиясы (VI–XIX ғғ.) /Алматы: Шығыс пен Батыс, 2020. 344 б.

Муминов и др, 2017 — *Муминов А.К., Кумеков Б.Е., Султонов У.А., Шуховцов В.К., Кенжетеев Д.Т., Кабылова А.С., Утепбергенова У.А., Айбасов А.А.* Исторические документы мавзолея Ходжа Ахмада Йасаи. /Астана: Мастер ПО ЖШС, 2017. 216 с.

Sources

Abusseitova, Duysenov, Karimova, 2020 — *Abusseitova M.K., Duysenov B.D., Karimova Z.K. Abuseitova M.K., Duysenov B.D., Karimova Z.K. t.b.* Kazakstannun ortgasyr tarikhy hrestomatiyası (VI–XIX gg.) [Anthology of medieval history of Kazakhstan (VI–XIX centuries.)]. Almaty: East and West, 2020. 344 p.

Abusseitova, Baranova, 2001 — *Abusseitova M.Kh., Baranova Y.G.* Pis'mennye istochniki po istorii i kul'ture Kazahstana i Central'noy Azii v XV–XVIII vv.: (bibliogr. obzory) [Written sources on the history and culture of Kazakhstan and Central Asia in the XV–XVIII centuries: (bibliographic reviews)]. Almaty: Dyke-Press, 2001. 426 p.

Erofeeva, 2014 — *Erofeeva I.V.* Pis'ma kazahskih pravitelej. 1675–1780 gg. Epistoljarnoe nasledie kazahskih pravjashhej 1675–1821 godov. Vol. I. [Vol I. Letters of Kazakh rulers. 1675–1780 Epistolary legacy of the Kazakh ruling elite of 1675–1821] Almaty: «ABDI Kompani», 2014. 690 p.

Muminov, Kumekov, Sulonov, Shuhovcov, 2017 — *Muminov A.K., Kumekov B.E., Sulonov U.A., Shuhovcov V.K. i dr.* Istoricheskie dokumenty mavzoleja Hodzha Ahmada Jasavi [Historical documents of the mausoleum of Khoja Ahmad Yasavi]. Astana: Master of Housing and Communal Services, 2017. 216 p.

Әдебиеттер тізімі

Аксенов, 2017 — *Аксенов А.* Казанское ханство. История татар с древнейших времен. В семи томах. Том 4. Татарские государства (15–18 вв.). Казань: Институт истории им. Ш. Марджани, перевод с английского, 2017. С. 146–150.

Базылхан, Тұяқбаев, 2014 — *Базылхан Н., Тұяқбаев Ө.* Далалық мемлекеттер дипломатиясының ресми құжаттары: жарлықтары, хаттары, елшілік белгілері (XIII–XVIII ғғ.) (мәтін транскрипциясы, ғылыми аудармалар мен түсініктемелер, көрсеткіштері). Алматы: «Ғылым ордасы» РМК, 2014. 206 б.

История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. Т. 2. Алматы: Атамұра, 1998. 640 с.

Карибаев, 2019 — *Карибаев Б., Мейдани З., Бижанова М., Кошымова А., Ноянов Ю.* Новые методологические подходы к изучению политической истории Золотой Орды в XIII–XVI веках. *Кодрул Косминулуй*, 25 (1). С. 7–30.

Каштанов, 1962 — *Каштанов С.М.* К вопросу классификации и составлении заголовков жалованных грамот. *Исторический архив*. Вып. 3. - М: РОССПЭН, 1962. С. 50–57.

Каштанов, 1969 — *Каштанов С.М.* Предмет, задачи и методы дипломатики. *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы*. - М: Урал, 1969. С. 134–170.

Кун, 1872 — *А.Л. Кунның* коллекциясы. Қор 33, оп. 1, 175 іс, лл. 39 об-41. Қолжазба насталик, сия кара, қағаз фабрикасы. Мәтін көлемі-86 б.Түркі-шағатай тілінде жазылған көшірме. Санкт-Петербург: ИВР РАН.1872.

Курат, Топкапы, 1940 — *Курат Н.* Ақдес. Ярлыки и битики Золотой Орды, крымских и туркестанских ханов в архиве Музея дворца Топкапы. - Стамбул: Ақдес, 1940. 300 с.

Материалы по истории казахских ханств XV–XVIII вв. (извлечения из персидских и тюркских сочинений). Алматы: Наука, 1969. 560 с.

Мелек, 1996 — *Мелек О.* Лингвистическое и стилистическое исследование яр и битов, принадлежащих Золотой Орде, Крыму и Казанскому полю. Анкара: Публикации Ассоциации турецкого языка. 1996.

Муминов и др., 2017 — *Муминов А.К., Кумеков Б.Е., Султонов У.А., Шуховцов В.К. и др.* Исторические документы мавзолея Ходжа Ахмада Йасави. Астана: Мастер ПО, 2017. 216 с.

Насан, 2014 — *Насан Б.* Дискурс цивилизации / культуры и нации / этнической принадлежности с точки зрения внутренней Монголии, Китая. *Журнал «Азиатская этническая принадлежность»*. Том 15. Выпуск 4: Монголия: цивилизация, национальность и этническая принадлежность, Англия: Routledge, 2014. С. 439–457.

Почекаев, 2019 — *Почекаев Р.* Мнимый сюзеренитет: московские цари и казахские ханы (по русскоязычным дипломатическим документам конца XVI – начала XVIII вв.). Санкт-Петербург: НИУ ВШЭ. 2019.

Султонов, 2016 — *Султонов У.А.* К вопросу о жалованных грамотах казахских ханов, выданных мазару Ахмада Йасави (конец XVI–XVII вв.). *Материалы международной научной конференции, посвященной празднованию Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева «Исламская духовность, рациональность и этнокультурные традиции как факторы противодействия религиозному экстремизму»*. Астана: Мастер ПО. 2016. С. 90–97.

Усманов, 1973 — *Усманов М.А.* Актуальность комплексного изучения актовых источников Джучиева улуса XIV–XV вв. ЮАС. Вып. № 1. Уфа: Китап. 1973. С. 150–159.

Хафизова, 2019 — *Хафизова К.Ш.* Степные властители и их дипломатия в XVIII–XIX веках. Нур-Султан: КИСИ при Президенте РК, 2019.

References

Aksanov, 2017 — *Aksanov A.* Kazanskoe hanstvo. Istorija tatar s drevnejshih vremen. V semi tomah. Tom 4. Tatarskie gosudarstva (15–18 vv.) [The Kazan Khanate. The History of the Tatars since ancient times. In Seven Volumes. Volume 4. Tatar States (15–18th Centuries)] Kazan: Sh. Marjani Institute of History, English translation, 2017. P. 146–150. (In Russ.).

Bazylhan, Tuyakbaev, 204 — *Bazylhan N., Tuyakbaev O.* Dalalyq memleketter diplomatiyasynyn resmi kyzhattary: zharlyqtary, hattary, elshilik belgileri (XVIII–XIX) (Matin transkriptijasy, gylymi audarmalar men tysiniktemeler, korsetkishteri) [Official documents of diplomacy of the steppe States: decrees, letters, embassies (XIII–XVIII centuries.) (Text transcription, scientific translations and comments, indicators)]. *Almaty: RSE “Gylym ordasy”*, 2014. 206 p. (In Kaz)

Hafizova, 2019 — *Hafizova K.Sh.* Stepnye vlastiteli i ih diplomatija v XVIII–XIX vekah [Steppe rulers and their diplomacy in the XVIII–XIX centuries]. *Nur-Sultan: KISI under the President of the Republic of Kazakhstan*, 2019. (In Russ.).

Istorija Kazahstana (s drevnejshih vremen do nashih dnei) [The history of Kazakhstan (from ancient times to the present day)]. In five volumes. *Almaty: Atamura*, 1998. Vol. 2. 640 Pp. (In Russ.).

Karibaev, 2019 — *Karibaev B., Maidanali Z., Bizhanova M., Koshymova A., Noyanov Y.* Novye metodologicheskie podhody k izucheniju politicheskoy istorii Zolotoj Ordy v XIII–XVI vekah [New methodological approaches to the study of political history of the Golden Horde in the 13th–16th Centuries]. *Codrul Cosminului*, 25 (1). Pp. 7–30. (In Russ.).

Kashtanov, 1962 — *Kashtanov S.M.* K voprosu klassifikacii i sostavlenii zagolovkov zhalovannyh gramot. *Istoricheskij arhiv. Vyp. 3.* [On the issue of classification and compilation of titles of chartered letters. *Historical Archive*] Issue 3. Moscow: ROSSPAN. 1962. Pp. 50–57 (In Russ.).

Kashtanov, 1969 — *Kashtanov S.M.* Predmet, zadachi i metody diplomatiki. *Istochnikovedenie. Teoreticheskie i metodicheskie problemy* [The subject, tasks and methods of diplomacy. Source studies. Theoretical and methodological problems.] Moscow: Ural. 1969. Pp. 134–170. (In Russ.).

Kun, 1872 — *Kunnyn A.L.* kollekciiyasy. Kor 33, op. 1, 175 is, ll. 39 ob-41. Kolzhazba nastalik, saya kara, karaz fabrikasy. *Matin kolemi-86 b. Turki-shagatai tilinde zhazylgan koshirme* [Collection of A. L. Kun. Foundation 33, op. 1, 175 cases, ll. 39 OB-41. manuscript nastalik, ink black, paper mill. The volume of the text is 86 p.a copy written in the Turkic-Chagatai language]. St. Petersburg: IVR RAS, 1872.

Kurat, Topkapı, 1940 — *Kurat N. Akdes.* Topkapı Sarayı Muzesi arşivindeki Altın Orda, Kırım ve Turkistan hanlarına ait yarlık ve bitikler [Yarns and bits belonging to the khans of the Golden Horde, Crimea and Turkistan in the archive of the Topkapı Palace Museum]. İstanbul: Akdes, 1940. 300 p. (In Turk.).

Materialy po istorii Kazahskih hanstv XV–XVIII vv. (izvlechenija iz persidskih i tjurkskih sochinenij) [Materials on the history of the Kazakh khanates of the XV–XVIII centuries (extracts from Persian and Turkic writings)]. Almaty: Nauka, 1969. 560 p. (In Russ.).

Melek, 1996 — *Melek A. Özyetgin.* Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp incelemesi [Linguistic and stylistic study of the yarns and bits belonging to the Golden Horde, the Crimea and the Kazan field]. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996. 574 p. (In Turk.).

Nasan, 2014 — *Nasan Bayar.* Diskurs civilizacii/kul'tury i nacii/etnicheskoy prinadlezhnosti s tochki zrenija vnutrennei Mongolii, Kitaya [A discourse of civilization/culture and nation/ethnicity from the perspective of inner Mongolia, China] *Journal Asian Ethnicity*, Vol. 15, Issue 4: Mongolia: Civilization, Nationality, and Ethnicity. Great Britain: Routledge, 2014. P. 439–457. (In Russ.).

Pochekaev, 2019 — *Pochekaev R.* Mnimyj suzerenitet: moskovskie cari i kazahskie hany (po russkojazychnym diplomaticheskim dokumentam konca XVI – nachala XVIII vv.) [Imaginary suzerainty: Moscow tsars and Kazakh khans (according to Russian-language diplomatic documents of the late XVI - early XVIII centuries)]. Saint Petersburg: HSE. 2019. (In Russ.).

Sultonov, 2016 — *Sultonov U.A.* K voprosu o zhalovannyh gramotah kazahskih hanov, vydannyh mazaru Ahmada Jasavi (konec XVI–XVII vv.). Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, posvjashhennoj prazdnovaniju Evrazijskogo nacional'nogo universiteta im. L.N. Gumileva «Islamskaja duhovnost', racional'nost' i jetnokul'turnye tradicii kak faktory protivodejstvija religioznomu jekstremizmu» [On the issue of the charters of Kazakh khans granted to the mazar of Ahmad Yasavi (late XVI–XVII centuries). Materials of the international scientific conference dedicated to the celebration of the L.N. Gumilyov Eurasian National University «Islamic spirituality, rationality and ethno-cultural traditions as factors of countering religious extremism»] – Astana: Master Po, 2016. P. 90–97. (In Russ.).

Usmanov, 1973 — *Usmanov M.A.* Aktual'nost' kompleksnogo izuchenija aktovyh istochnikov Dzhuchieva ulusa XIV–XV vv. *JuAS. Vyp. № 1.* [The relevance of a comprehensive study of the assembly sources of the Juchiev ulus of the XIV–XV centuries. UAS. Issue No. 1.]. Ufa: Book, 1973. Pp. 150–159. (In Russ.).

ОТАН ТАРИХЫ. 2024 № 27 (1)

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Тухтаева М.С. (Узбекистан) РЕНЕССАНС И ОБРАЗ ЦАРИЦЫ ТОМИРИС.....	5
Оспанова А.К. ҚАЙЫП МҰХАММЕД ХАННЫҢ ОСМАН ИМПЕРИЯСЫНА ЖАЗҒАН ХАТТАРЫНА ОСМАНЛЫ АРХИВ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ ТАЛДАУ (XVIII ғ.).....	21
Қартова З.К., Көмеков Б.Е., Әлібай Е.А. ҚАЗАҚ БИЛЕУШІЛЕРІ ТӘУЕКЕЛІ МЕН ТҮРСЫН МҰХАММЕД ЖАРЛЫҚТАРЫНЫҢ ДЕРЕКТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУІ.....	34
Куанбай О. THE MAIN PRINCIPLES AND COURSES OF TAUKE KHAN'S FOREIGN AND INTERNAL POLICIES, AND THE CORE TENETS OF THE LEGAL CODE “ZHETI ZHARGY”.....	48
Бейсембаева А.Р. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XV-ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XVIII ВВ.).....	65
Zhumatay S. THE COMPLICATION OF KAZAKH-DZUNGARIAN RELATIONS IN THE 20S OF THE XVIII CENTURY.....	79
Шашаев Ә.Қ., Мақсұтова А.А., Досқараева А.А. ӘБІЛҚАЙЫР ХАННЫҢ РЕСЕЙ БИЛГІМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	92
Беркінбаев О.У. XVIII ҒАСЫРДЫҢ ОРТАСЫНДАҒЫ ӘМІРСАНА КӨТЕРІЛІСІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ЖАСАҚТАРЫ.....	105
Алимова Д. (Узбекистан) ТРИ ШТРИХА К ИСТОРИИ ПАЛОМНИЧЕСТВА ИЗ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ К СВЯТЫНЯМ МЕККИ (вторая половина XIX – начало XX вв.).....	117
Мұхатова О.Х., Оразов Р.Е. ОРЫНБОР ЕРЛЕР ГИМНАЗИЯСЫ ЖӘНЕ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ.....	132
Рахымқұлов Д.А. БЕКБОЛАТ ӘШЕКЕЙҰЛЫ БАСТАҒАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС (XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ. ЖЕТІСУ ӨЛКЕСІ).....	150
Ratkhiddinov R.K. (Узбекистан) HISTORY OF THE HEALTH CARE SYSTEM OF THE COUNTRY OF TURKESTAN IN THE YEARS 1917-1924: AS IN THE EXAMPLE OF FERGANA PROVINCE.....	172
Аяган Б.Г., Маликова С.З. ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАГЖАНА ЖУМАБАЕВА В ПЕТРОПАВЛОВСКЕ В 1918-1921 ГОДЫ (ПО ДАННЫМ АРХИВОВ И ВОСПОМИНАНИЯМ СОВРЕМЕННИКОВ).....	180
Рыскулов Т.А. ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИСКАНДЕРА ЖОЛАМАНОВА – ПЕРВОГО КАЗАХСКОГО НАРКОМА КЫРГЫЗСТАНА В 1920-1930-Х ГГ.....	198
Абуов Н.А., Картова З.К. ИСТОРИЯ МИГРАЦИЙ НЕМЦЕВ В КАЗАХСТАН В XX ВЕКЕ: ВЛИЯНИЕ НА ЭТНИЧНОСТЬ И ГРАЖДАНСКУЮ ИДЕНТИЧНОСТЬ.....	213
Rysbekov T.Z., Rysbekova S.T., Shintimirova V.G. HISTORICAL PERSONALISTICS OF KAZAKHSTAN AND ACADEMICIAN R.V. SULEIMENOV.....	230
АРХЕОЛОГИЯ / ЭТНОГРАФИЯ / ЭПИГРАФИКА	
Қасенали А.Е., Қасенова А.Д., Дүйсенбай Д.Б. САРЫОБА АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ КЕШЕНІНДЕГІ ҚЫПШАҚ УАҚЫТЫНЫҢ ҒИБАДАТХАНАСЫ.....	248
Сейітханұлы Ш. (Монголия), Жанықұлов Н. ҚАЗАҚ РУ-ТАЙПАЛАРЫНЫҢ ТАҢБАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЭПИГРАФИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ЗЕРДЕЛЕУ.....	263

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.
